

Дмитро ТРЕЙТЯК,

orcid.org/0000-0003-3909-5062

аспірант кафедри Всесвітньої історії та археології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна) *stevandthree@gmail.com*

РУЙНУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ ГРЕКІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ В 20–30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проведено аналіз сукупності змін у традиційному світогляді греків, що мешкали на території України у 20–30-ті роки ХХ століття. Після встановлення радянської влади розпочалася потужна агітація, яка мала на меті прищеплення усім громадянам Радянського Союзу нового «комуністичного» способу мислення. Традиційний уклад грецьких сімей став певною перешкодою, яка перешкоджала швидкій зміні світоглядів, тому основні зусилля радянської агітації були направлені на молодь та соціально активні верстви суспільства. Політизація повсякденності торкнулася майже всіх сфер життя. Повсюдно з'являлися культосвітні установи, які ставали провідниками нового способу життя у народ. Радянська пропаганда уміло користувалася становищем населення, яке після ряду потрясінь у першій половині 20-х років перебувало у розгубленому та зневіреному стані і легко підхоплювало нову ідеологію. У статті розкрито особливості проведення масованої політ-просвітницької роботи радянськими органами влади, які влаштовували агітаційні заходи повсюдно – від засідань у сільських клубах та школах до агітаційних промов селянам на полях, під час збору врожаю. Також розкрито особливості наступу більшовицької ідеології на традиційні релігійні звичаї та обряди, які протягом довгого часу дозволяли зберігати грекам свою ідентичність. Охарактеризовано процес заміщення традиційних свят та обрядів новими більшовицькими святкуваннями та церемоніями радянського зразка, які мали на меті замінити собою звичні традиції та обряди, щоб остаточно інтегрувати грецьку меншину до комуністичного загалу, який намагалися побудувати із місцевого селянства. Прослідковано процес зникнення традиційної грецької культури та звичного світогляду, які поступово, під впливом пропаганди, поступилися штучно насаджуваній радянській культурі.

Ключові слова: грецька етнічна меншина, пропаганда, політ-просвітницька робота, світогляд.

Dmytro TREITIAK,

orcid.org/0000-0003-3909-5062

Graduate Student at the Department of World History and Archaeology
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) *stevandthree@gmail.com*

THE DESTRUCTION OF THE TRADITIONAL WORLDVIEW OF THE GREEKS OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE BOLSHEVIC TOTALITARIAN REGIME IN THE 1920–1930S

The article analyzes a set of changes in the traditional worldview of the Greeks, who lived on the territory of Ukraine in the 20s and 30s of the 20th century. After the establishment of Soviet power, a powerful campaign began, which aimed to instill in all citizens of the Soviet Union a new “communist” way of thinking. The traditional structure of Greek families became a certain obstacle that prevented a rapid change of worldviews, therefore the main efforts of the Soviet agitation were directed at the young and socially active layers of society. The politicization of everyday life touched almost all spheres of life. Cultural institutions appeared everywhere, which became the guides of a new way of life among the people. Soviet propaganda skilfully used the situation of the population, which, after a number of upheavals in the first half of the 20s, was in a confused and desperate state and easily embraced the new ideology. The article reveals the peculiarities of massive political and educational work by the Soviet authorities, who organized campaigning events everywhere – from meetings in village clubs and schools to campaigning speeches to peasants in the fields, during harvest. The specifics of the Bolshevik ideology's attack on traditional religious customs and ceremonies, which for a long time allowed the Greeks to preserve their identity, are also revealed. The process of replacing traditional holidays and ceremonies with new Soviet-style Bolshevik celebrations and ceremonies was characterized, which were intended to replace the usual traditions and ceremonies in order to finally integrate the Greek minority into the communist community, which they tried to build from the local peasantry. The process of the disappearance of traditional Greek culture and the usual worldview, which gradually, under the influence of propagation, gave way to the artificially planted Soviet culture was traced.

Key words: Greek ethnic minority, propagation, political and educational work, worldview.

Постановка проблеми. У період 20-х – початку 30-х років, під час активного втручання радянської влади у всі сфери життя населення, відбувалися швидкі та невиправні зміни у ментальності та культурі населення. Греки, що мешкали на території України, у Приазов'ї, також у повній мірі відчули на собі потужний маховик радянських культурних нововведень. Радянська еліта розуміла, що необхідні засоби впливу на людей, для того щоб створити новий, повністю комуністичний набір традицій та світоглядних орієнтирів у населення. Для цього було розпочато потужно агітаційну кампанію, яка торкнулася всіх сфер повсякденності простих людей, що призвело до політизації повсякденності, та вторгнення нової ідеології у всі сфери життя. Це призвело до поступової втрати греками України багатьох традиційних елементів повсякденності, місце яких займали штучно створені радянські замітники.

Аналіз досліджень. Дослідженням грецької етнічної меншини в Україні приділяло увагу чимало науковців, кількість праць збільшилася останніми роками і торкнулася багатьох аспектів життя греків. Серед науковців, що приділяли увагу у своїх дослідженнях меншинам Південної України, зокрема грекам, були М. Журба, Л. Якубова, І. Пономарьова, М. Жолоб, В. Нікольський та інші.

Мета статті. Метою даного дослідження є розкриття процесу наступу радянської ідеології у всі сфери повсякденності грецької етнічної меншини, що призвело до поступової втрати багатьох традицій та нівелювання розбіжностей між греками та іншим населенням, що проживало поряд.

Виклад основного матеріалу. Приблизно до середини 20-х років ХХ століття у Приазов'ї села з переважаючим грецьким населенням залишалися, на відміну від великих міст, осередками яскраво вираженої національної етнічності. Політизація повсякденності торкнулася і села також, проте специфіка побуту і повсякденності греків до середини 20-х років не зазнавали значних змін. Багато в чому життя селянина продовжувало проходити у руслі традиційного побуту, до якого поступово вривалися нововведення комуністичної ідеології. Уже починаючи з 1923 року радянська політична еліта почала розуміти необхідність змін, які мали б привнести до життя та світогляду простих людей новий, повністю комуністичний світогляд. У своїх статтях та виступах по радіо Л. Троцький зазначав про необхідність створення нового комуністичного набору традицій і обрядів, який мав прийти на зміну релігійним традиціям, що досі жили у народі (Якубова, 2011: 40).

Починаючи з середини 20-х років такий підхід набув чималого поширення, преса почала вихваляти суботники та недільники; партійні збори та засідання поступово ставали основною темою суспільного обговорення. У селах проводилися народні суди, на яких засуджувались дії проти громадськості та проти комуністичного способу життя. Культосвітні установи ставали провідниками нового способу життя у народні маси. Випадки коли у таких установах відходили від вимог радянської еліти, суворо засуджувалися і швидко присікалися. У центрі більшості заходів що їх проводили культосвітні заклади, головною темою стояла антирелігійна пропаганда (ЦДАГО, 1923: 239).

Більшовицька влада на початку 20-х років вміло користувалася глибоким моральним виснаженням населення, яке мало місце після складних років революції та громадянської війни. В той час, коли суспільство перебувало в розбитому стані і серед населення поширювалися соціальні проблеми та невпевненість у завтрашньому дні, радянські агітаційні лозунги дуже вміло підхопили естафету «народної» ідеології. Потужна радянська агітаційна машина мала неабиякий вплив і стала надзвичайно важливим фактором, який протягом короткого проміжку часу змінив світогляд великої кількості населення.

Головними цілями радянської преси та пропаганди стали класові вороги – куркулі та релігія. Відповідні гасла поширювалися та вбивалися у свідомість простих людей звідусіль: газетними заголовками, карикатурними малюнками, гаслами на стінах клубів та будинків культури. Молодіжні газети, які виходили в той час, мали вербувати найбільш вибагливу частину суспільства – молодь, тому вони вирізнялися зовнішньою привабливістю та яскравістю, специфічною принагідністю пропагованих гасел. Радянські журналісти виявляли неабиякий хист, для того щоб створити нові, відповідні свідомості сільської молоді форми дозвілля, які мали привчати молодь до комсомольських ідеалів, при цьому заперечуючи усталені норми повсякденного життя селянства та його святкового дозвілля (Якубова, 2011: 43). Для антирелігійної діяльності створювалися цілі курси, які вели підготовку пропагандистів, у звітах про антирелігійну пропаганду зустрічаються повідомлення про створення таких курсів у Маріуполі та інших містах (ЦДАГО, 1924: 13).

Під впливом нових гасел та орієнтирів, традиційна свідомість та світогляд народу чим далі змінювалися і зазнавали викривлення в сторону комуністичних ідеалів. Зазнали руйнації усталені

категорії мислення простих людей, зруйновані потворними оманами атеїзму. Широкий наступ нової ідеології дещо стримувався у середовищі етнічних меншин через мовний бар'єр. Так було до початку проведення політики коренізації, яка як раз і мала стати тим містком, який доніс би до національних меншин гучні гасла нової ідеології.

У селах великих та малих, тривала активна просвітницька робота. У Великоянісольському районі була створена комісія з п'яти осіб для проведення та перевірки політ-просвітницької роботи серед працюючих нацменшин у районі. Крім того, при сільрадах була створена бригада, яка займалася перевіркою політ-просвітницької роботи серед нацменшин, в районі нараховувалося шість грецьких будинків колгоспника, які займалися проведенням серед населення лекцій, бесід, читки газет а також організацією радіоефіру та показу радянських фільмів. Також проводилася подібна робота серед жінок та молоді. Організувалися жіночі збори, юнацькі секції та гуртки (ЦДАГО, 1923: 35). Крім того, створювалися культ-бригади, які займалися роз'яснювальною та агітаційною роботою серед населення, готували селян до проведення весняного засіву, створювалися спеціальні комісії, які виїжджали на поля, проводили агітації. Організувався робота в так званих красних кутках, де передовики радянського будівництва проводили бесіди та агітували трудящих до ще більшого напруження задля виконання державних норм. Кожного року в населених пунктах проводилися сотні лекцій, доповідей або бесід які за своїм змістом розподілялися на загальнополітичні, присвячені популяризації постанов уряду, колективізації, радянському будівництву а також санітарно-гігієнічні. Так, у селищі Ялта по червоних кутках і будинках колективісту проводилася активна просвітницька робота, при кожному колгоспі видавалися стінгазети з агітаційними гаслами. Було розроблено і виконано спеціальний план другої більшовицької сівби – організовано «Глічовку» в колгоспах, пересувну бібліотеку на полі, два культпоходи, пересувне кіно, семінар для культ робітників в артілях на 18 осіб (ЦДАГО, 1931: 158). Таким чином, радянська агітація проникла у всі сфери життя і в короткий строк зробила із багатьох селян завзятих комуністів, які щиро вірили у те, що справді беруть участь у будівництві світлого комуністичного майбутнього.

Варто зазначити, що часто виникали випадки, коли радянська політ-просвітницька робота проводилася повільно, через затримки на місцях та неорганізованість місцевої влади. Так, у звіті про стан політ-просвітницької роботи в Мангуському

районі, зазначалося про геть незадовільні темпи просування і про зовсім поганий стан таких речей, як оформлення будинків колгоспника, діяльність громадських організацій, робота по ліквідації неписьменності. Картину доповнювала нестача національної літератури (літератури мовою меншин) і погане керівництво з районного центру а також погане кіно та радіо забезпечення регіону (ЦДАГО, 1931: 270). Такі затримки керівництво намагалось усунути якомога швидше.

У складні часи початку 20-х років ХХ століття, коли переважна більшість населення Південної України потерпала від голоду, безробіття, економічної господарської кризи та бідності, багато сфер повсякденності зазнало кардинальних змін. Проте сімейні традиції у грецьких сім'ях були досить стійкими певний час. Грецька меншина відрізнялася замкненістю громади, і до початку 30-х років ХХ століття міжнаціональні шлюби у грецькому середовищі були рідкістю. Патріархальний уклад у сім'ях греків Приазов'я призвів до того, що грецькі жінки погано знали інші мови, крім грецької, і зрештою вони менше піддавалися потужній радянській агітації, яка розпочала свій наступ у пресі на початку 20-х років. Грекині перебували у певній сімейній ізоляції і до середини 20-х років спроби залучити їх до активної громадянської роботи майже не мали успіху.

Більшовицька влада, ведучи планомірний наступ на релігійні звички, традиції, закріплені роками установлені моделі існування та мислення людей, в той же час намагалась майже одразу замінити старі традиції новими радянськими віхами повсякденності. Нове, небачене раніше дозволяло, в свою чергу породжувало у народу нові звички, нові форми народної творчості, звичок і особливостей організації повсякдення. Проте, штучно створені за короткий час, несправжні та незвичні для народу елементи культури та світогляду, сприймалися важко і не могли замінити давніх істин, за якими суспільство жило раніше. Це викликало спантеличення свідомості у простих селян, а інколи призводило до того що людина починала жити за подвійними стандартами життя, вдень проголошуючи палкі промови на партзборах, а ввечері беручи участь у релігійних обрядах в будинку у сусіда.

В грецьких селах Приазов'я в середині 20-х років сімейний лад, як і раніше залишався патріархальним, жінки не брали участі у діяльності колгоспів, партзборів, або їх участь була мінімальною. Всередині родини становище чоловіка та жінки багато в чому визначалося установленими за багато років стереотипами поведінки,

традиційними, релігійними та культурними стандартами. Стереотипи поведінки формувалися з дитинства. Традиційно саме чоловік був головою сім'ї, а жінка у родині відповідала за побут, повсякденні справи, затишок. Після весілля, коли жінка оселялася в будинку чоловіка, вона мала дотримуватися чималої кількості обмежень, наприклад їй заборонялося розпоряджатися на свій розсуд грошима, розмовляти з чоловіками, які не були членами сім'ї, брати участь у сімейних радах, за відсутності чоловіка відвідувати своїх родичів. Таким чином, одружені грекині дуже рідко виходили за межі свого господарства. Це траплялося лише на сімейні торжества, релігійні свята та панаїри (Драч, 2016: 23).

Хвиля радянських реформ торкнулася не лише освітньої, але і духовної сфери життя людей. Радянська влада розпочала наступ на традиційну грецьку сім'ю, оскільки небезпідставно вважала, що саме сім'я є найменшим та найміцнішим оплотом консерватизму, духовності та опору новому більшовицькому світогляду. На думку найбільш радикально налаштованих радянських партійних керівників, вихованням підростаючого покоління в новому суспільстві повинна займатися не сім'я, а радянська освіта. Штучно насаджувана, нова деструктивна більшовицька політика легше сприймалася саме молодим поколінням, що у 20-х роках ХХ століття призвело до конфлікту поколінь, через розбіжності у світогляді та різних цінностях. Крім того, варто розуміти, що після складного періоду громадянської війни, голоду та розрухи у середовищі молоді поширилися негативні звички, виникла певна світоглядна криза. Такі явища спостерігалися у багатьох етнічних меншин на території України, не минули вони і грецьку меншину, не дивлячись на те, що греки відрізнялися певним консерватизмом у порівнянні зі своїми сусідами.

Протягом 20-х років відбувався злам і у ритуалах проведення шлюбного обряду. Радянська влада ввела реєстрацію шлюбів у загсах, проте на початку 20-х років люди у селах, як і раніше, зверталися до священників. Стали поширеними випадки, коли після реєстрації шлюбу у сільраді, весільна процесія направлялася до священника і той проводив обряд вінчання. Люди жили за старими звичками і не могли так просто відмовитися від традицій, яких дотримувалися століттями. Поряд з тим, почали з'являтися випадки, коли молоді, під впливом радянської пропаганди проводили «свідоме радянське» весілля, влаштовуючи церемонію у сельбуді (Якубова, 2011: 106). Зміни та нововведення у системі шлюбних відно-

син призвели до виникнення кількох різних видів шлюбу: традиційного правильного шлюбу з вінчанням, шлюбів нового зразка, без вінчання, та геть політизованих, так званих, червоних шлюбів.

У звіті про обстеження Сартанського району можна знайти відомості про стан релігійного життя грецького населення в кінці 20-х – початку 30-х років. Повідомлялося про те, що релігійність серед населення все ще була досить високою, особливо це стосувалося грецьких жінок. Повідомлялося, що у дні престольних свят траплялися випадки, коли цілі артїлі не виходили на роботу, влаштовуючи великі святкування, панаїри. Із п'яти сільрад у районі у трьох були церкви та священники. Крім того, зазначалося, що серед грецького жіноцтва досить сильними є східні традиції, до яких відносили традиційну замкненість грецької жінки всередині родини, послух чоловікові (ЦДАВО, 1931: 42).

Наступ радянської влади на духовність, анти-релігійна пропаганда почали призводити до появи негативних тенденцій у суспільстві. У селах, та особливо в містах, нерідкими явищами серед молоді ставали розпуста, вільні взаємини, пияцтво та інші деструктивні процеси. Така ситуація на початку 20-х років спричинила поширення ряду негативних явищ у великих містах України. Почастішали випадки хвороб, що передавалися статевим шляхом, значно збільшилася кількість безпризорних дітей, виник прошарок безвідповідальних громадян, позбавлених будь яких соціальних та моральних орієнтирів. Радянська влада, виступивши проти традиційного шлюбу, як оплоту консерватизму, ризикувала втратити у його особі основу соціальної організації суспільства. Л. Якубова зазначає про те, що традиційний шлюб, хоча і перебував у конфлікті з більшовицькою державою, тим не менш виконував важливі соціальні функції, здійснюючи первинну соціалізацію великої кількості громадян. А також, що практика показала, що скасування традиційного шлюбу методами червоногвардійської атаки не просто неможливе, недоцільне, але й небезпечне для більшовицької влади, оскільки вела до тотальної маргіналізації суспільних верств і світоглядного колапсу (Якубова, 2011: 107).

Радянська влада швидко зрозуміла деструктивні наслідки такої ситуації і розпочала виправляти становище, проголосивши політику на впровадження нових ідей радянської сім'ї. Акцентувалася увага на великій соціальній відповідальності обох громадян у шлюбі, які мали створити «правильну» радянську сім'ю, кожна з яких стала б цеглинкою у новому комуністичному суспільстві.

В грецьких селах під впливом агітації поступово почала зменшуватись роль батьків у формуванні майбутнього подружжя, також дещо послабшали тенденції громад до самозбереження, хоча переважна більшість греків, як і раніше, не одружувалися з представниками інших меншин. Зі змінами у соціумі змінився також і сам вигляд весільного дійства, тепер він став коротшим, довготривалі весільні обряди, які в старовину могли відбуватися тиждень, тепер були рідкістю. Спостерігалася тенденція до швидкого збільшення громадянських шлюбів. Поменшала кількість народних обрядів і релігійних обрядів, що здійснювалися у молодих сім'ях. Такі процеси відбувалися протягом тривалого часу і ще на початку 20-х років в більшості сіл панували традиції старого зразка. Більше того, навіть із наступом нової ідеології, у деяких селах давні звичаї залишалися і можна зустріти описи традиційних свят або обрядів, які проводилися ще на початку 30-х років (Обидьонова, 1999: 83).

На початку 30-х років розпочався посилений наступ радянської влади на церкву та релігійні обряди населення. Було проголошено, що друга п'ятирічка в СРСР стане періодом остаточного знищення релігії в Радянському Союзі. По селах відбувався демонтаж церковних дзвонів. На зборах колгоспників почали відміняти вся церковні свята, які раніше відмічалися по селах. Для витіснення поширених релігійних обрядів почали запроваджувати комуністичні заходи, які мали бути прийняті в народі і замінити собою релігійні свята та обряди. Так, перестали хрестити дітей, натомість з'явилися так звані «октябрини». В деяких випадках дітям давали не православні імена, як було прийнято раніше, а закордонного зразку.

Радянська влада турбувалася також про запровадження святкування своїх ідеологічних свят. Підготовці до них та проведенню приділялося багато уваги. Так, щороку відбувалося святкування річниць Жовтневої революції. До святкування часто приурочували урочисті засідання сільських та районних рад, на яких видавали нагороди і премії зразковим господарствам та трудящим (ЦДАВО, 1927: 7).

Таким чином, комплекс більшовицьких нововведень став серйозним ударом по моральності населення і спричинив гостру світоглядну кризу у суспільстві. Виникла прірва непорозуміння між старшим та молодшим поколінням, з'явився цілий

ряд громадян, які втратили ціннісні орієнтири. До цього додалися матеріальні проблеми, суспільна криза, викликана післявоєнним станом, голодом, безробіттям, бідністю. Спроба побудувати нове радянське суспільство у короткий термін, обернулася катастрофічними наслідками, деякі з них не були подолані навіть до початку 30-х років ХХ століття. Нові радянські віхи повсякденного життя, такі як нові червоні свята, «комсомольські» весілля або хрестини, повільно приживалися в народі і не набули широкого поширення відразу, проте поступово масована пропаганда вкупі з репресивними заходами почали давати результат і розповсюджуватися серед населення.

Висновки. Можна зазначити, що до кінця 30-х років національна грецька культура майже повністю поступилася культурі радянській, яка штучно насаджувалася партійним керівництвом. Культурні особливості грецької меншини, що брали витоки у традиційному та релігійному світоглядах, забулися. Вони були повністю задущені новим стрімким потоком культури масової, пропагандованої тоталітарним режимом. Новий рік тепер святкували «по-червоному», співали пісні про товариша Сталіна, про червоні зірки. Релігійні свята вже мало хто згадував, навіть антирелігійна частина пропаганди, яка раніше гучно наголошувала про необхідність забувати «старі» свята, в другій половині 30-х років зовсім про них не згадувала. Старше покоління, що було носієм традицій та духовності, поступово старіло та вмирало, молодь масово захоплювалася штучними радянськими ідеалами, а люди середнього віку або прийняли нову радянську культуру, або були репресовані та викинуті із суспільства.

Такий рішучий наступ на релігію мав деструктивне значення в факторі об'єднання греків та збереження ними своєї самосвідомості, адже протягом багатьох років саме православна віра грецького населення дозволила йому зберегти національну особливість і не асимілювати з оточуючими народами. Радянська атеїстична пропаганда, разом з масовими репресіями, розкуркуленням та колективізацією повністю зруйнували традиційний селянський уклад життя грецького населення Приазов'я уже до початку 30-х років ХХ століття, що призвело до стирання меж між греками та сусіднім населенням і втраті греками своєї ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Драч О., Шаматова А. Концепт «нової жінки» в інтерпретації О. Коллонтай. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. Вип. 1. Ч. 3. С. 22–26.
2. Обидьонова О.В. Культурне відродження греків Приазов'я в 20-30 ті роки ХХ століття. *Україна – Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва. Наукова конференція*. Маріуполь, 1999. С. 427–430.
3. ЦДАВО. Ф.413. Оп. 1. Спр. 322. Документи обстеження грецьких сільрад Мангушського та Сартанського районів. / 16 грудня 1927 року. 100 арк.
4. ЦДАВО. Ф.413. Оп. 1. Спр. 558. Документи про культосвітню роботу та стан політосвітніх установ національних меншостей / протоколи, резолюції, плани, доповідні записки, акти, листування. / 27 січня – 13 травня 1931р. 361 арк.
5. ЦДАВО Ф. 413. Оп. 1. Спр. 561. Документи про результати обстеження національних районів, сільрад / доповідні записки, висновки, акти, відомості. / квітень – серпень 1931 року. 177 арк.
6. ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1771. Плани работы, отчеты, доклады Агитпропа ЦК КП(б)У о работе отдела и подотделов Агитпропа за период с декабря 1922 г. по март 1924 г., деятельности среди национальных меньшинств, работе на селе, состоянии советско-партийных школ, проверке приема в высшие учебные заведения и рабфаки и др. вопросам. Отчет Всеукраинского сонета пролеткульта, 24 января – 24 декабря 1923 г., 208 арк.
7. ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1845. Протоколы совещаний, заседаний комиссий по антирелигиозной пропаганде при агитационно-пропагандистских отделах Волынского и Одесского губкома партии. Отчет агитационно-пропагандистского отдела Донецкого губкома партии в ЦК КП(б)у о состоянии антирелигиозной работы. Циркуляры агитационно-пропагандистских отделов Киевского и Полтавского губернских партийных комитетов об усилении антирелигиозной работы, 29 февраля – 20 декабря 1924 г., 49 арк.
8. Якубова Л.Д. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу. К.: Інститут історії України, 2011. 339 с.

REFERENCES

1. Drach O., Shamatova A. Kontsept «novoï zhynky» v interpretatsii O. Kollontai. [The concept of "new woman" in the interpretation of O. Kollontai]. *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named Volodymyr Hnatyuk. Series: History*. 2016. Issue 1. Part 3. P. 22–26. [in Ukrainian].
2. Obydonova O.V. Kulturne vidrodzhennia hrekiv Pryazovia v 20-30 ti roky XX stolittia [Cultural revival of the Greeks of the Azov region in the 20-30s of the 20th century]. *Ukraine – Greece: historical heritage and prospects for cooperation. Scientific Conference. Mariupol, 1999. P. 427–430. [in Ukrainian]*.
3. TsDAVO. F.413. Op. 1. Spr. 322. Dokumenty obstezhennia hretskykh silrad Manhushskoho ta Sartanskoho raioniv [Documents of survey of Greek village councils of Mangush and Sartan districts]. December 16, 1927. 100 p. [in Ukrainian].
4. TsDAVO. F.413. Op. 1. Spr. 558. Dokumenty pro kultosvitniu robotu ta stan politosvitnikh ustanov natsionalnykh menshostei [Documents on the cultural work and the state of political and educational institutions of national minorities]. January 27 – May 13, 1931. 361 p. [in Ukrainian].
5. TsDAVO F. 413. Op. 1. Spr. 561. Dokumenty pro rezultaty obstezhennia natsionalnykh raioniv, silrad [Documents on the results of the survey of national districts, councils]. April – August 1931. 177 p. [in Ukrainian].
6. TsDAHO. F. 1. Op. 20. Spr. 1771. Planyi raboty, otchetyi, dokladyi Agitpropa TsK KP(b)U o rabote otdela i podotdelov Agitpropa za period s dekabrya 1922 po mart 1924, deyatelnosti sredi natsionalnykh menshinstv, rabote na sele, sostoyanii sovetsko-partiynykh shkol, proverke priema v vyisshie uchebnyie zavedeniya i rabfaki i dr. voprosam. Otchet Vseukrainskogo soneta proletkulta, January 24 – December 24, 1923. 208 p. [in Russian].
7. TsDAHO. F. 1. Op. 20. Spr. 1845. Protokolyi soveschaniy, zasedaniy komissiy po antireligioznoy propagande pri agitatsionno-propagandistskikh otdelakh Volyinskogo i Odesskogo gubkoma partii. Otchet agitatsionno-propagandistskogo otdela Donetskogo gubkoma partii v TsK KP(b)u o sostoyanii antireligioznoy raboty. Tsirkulyary agitatsionno-propagandistskikh otdelov Kievskogo i Poltavskogo gubernskikh partiynykh komitetov ob usilenii antireligioznoy raboty, February 29 – December 20, 1924, 49 p. [in Russian].
8. Yakubova L.D. Povsiakdenne zhyttia etnichnykh menshyn radianskoi Ukrainy u mizhvoiennu dobu [Everyday life of ethnic minorities in Soviet Ukraine in the interwar period]. K.: Institute of the History of Ukraine, 2011. 339 p. [in Ukrainian].